

NOI DESCOPERIRI DE OPAIȚE DE TIP *FIRMALAMPEN LA TIBISCUM*

Simona Regep

În Dacia romană, opaițele de tipul *Firmalampen* sunt cunoscute în aproape toate așezările rurale și urbane, provenind fie din importuri, fie reprezentând producții locale¹. Nu face excepție nici așezarea romană de la *Tibiscum*, un important centru militar și economic al provinciei Dacia, în cursul secolelor II-III d.Hr.²

În castrele, așezarea urbană și *vicus-ul* militar de la *Tibiscum* sunt cunoscute numeroase descoperiri de opaițe din tipul *Firmalampen* ce documentează pe de o parte importuri din vestul Imperiului roman (Italia, Pannonia) sau provinciile dunărene limitrofe, alături de numeroase piese imitate sau produse în atelierele locale³. *Tibiscum* în mod cert a depins la început de atelierele de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* sau în orice caz a folosit din plin produsele unor meșteri precum IANUARIUS poate și CAI.

Cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani în *vicus-ul* militar de la *Tibiscum* în clădirile III și XII au condus la descoperirea unui important material arheologic ceramic din care se evidențiază opaițele cu ștampilă, pe care le aducem în discuție mai jos.

1. Opaț; 2 – lut, pastă fină, cu mică, de culoare galben-cărămizie, cu urme de angobă brună; tipar; 3 – fragment, se păstrează o parte din rezervor și ciocul; 4 – L parțială : 8, 9 cm; h : 2,3cm; 5 – se păstrează ștampila ARMENI încadrată în două cercuri concentrice; ștampila are literele R, M, E în ligatură, iar litera N în ligatură cu I plasată deasupra lui E; 6 – tipul *Firmalampen*; 7 – secolele II-III d.Hr.; 8 – *Tibiscum, vicus*, clădirea XII, 1996, în fața *prae-furnium-ului* sistemului de *hypocaustum*; 9 – UVT, f. nr. inv; 10 – Inedit, pl. I, I.

Armenius

Localizarea atelierului acestui producător de opaițe a suscitat păreri diferite din partea cercetătorilor, care l-au plasat în provinciile dunărene Dacia, Moesia și chiar Pannonia.

D. Tudor localizează atelierul la *Apulum*, de unde opaițele sale ajung și în așezările dunărene ale Daciei Inferior⁴. N. Gostar consideră că *officina* lui Armenius

¹ N. Gostar, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în Arh. Mold., I, 1961, p. 149-203, cu bibliografia până la data respectivă; D. Alicu, *Opațiile romane. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 1994, cu bibliografie.

² D. Bencea, P. Bona, *Tibiscum*, 1994, p. 23.

³ D. Bencea, *Lampes romaines de Tibiscum*, în *Dacia*, n.s., 34, 1990, p. 139-168; *Eadem*, *Lampenproduktion in Tibiscum*, în RCRF Acta, 33, 1996, p. 59-62.

⁴ D. Tudor, *Oțetă romană*, ed. a IV-a, 1978, p. 90.

poate fi la *Apulum*, în Dacia sau la *Tomis*, în Moesia Inferior⁵. Cloșca L. Băluță considera că Armenius ar fi un producător panonic care comercializa opaite și în Dacia⁶. Cercetătoarea bulgară, M. Čičikova propunea ca sediu al atelierului lui Armenius, *Novae*, în Moesia Inferior⁷, în timp ce C. Mușțeanu pleda pentru localizarea *officinei* la *Durostorum*⁸. D. Benea opina pentru localizarea atelierului tot în Moesia Inferior⁹.

Aceste discuții s-au încheiat odată cu descoperirea la *Romula*, în Dacia Inferior, a unui tipar cu ștampila lui Armenius și localizarea acestui meșter în orașul sud-dacic.

Datarea atelierului ce activa la *Romula* s-a făcut în intervalul cuprins între mijlocul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea d.Hr.¹⁰

În Dacia numărul opaiteilor cu ștampila lui Armenius este destul de mare. Asemenea exemplare au fost descoperite la *Apulum*¹¹, *Acidava* (Enoșești)¹², *Aquae* (Cioroiu Nou)¹³, *Dierna*¹⁴, Orlea¹⁵, *Romula*¹⁶, Slăveni¹⁷, *Sucidava*¹⁸, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*¹⁹.

Pe baza grafiei ștampilelor, Gh. Popilian a stabilit trei tipuri ale ștampilelor lui Armenius: ARMENI, ARMEN și ARME cu mai multe variante²⁰. Dintre acestea cele mai multe opaite poartă numele *officinător*-ului Armenius sub forma ștampilei ARMENI și provin de la *Apulum*, *Aquae*, *Romula* și *Sucidava*. În număr mai mic sunt cele care poartă ștampila ARMEN, care au fost găsite la *Apulum*, *Acidava*, *Aquae*, Orlea, *Romula*, Slăveni și *Sucidava*.

Numărul cel mai mic îl dețin opaitele ștampilate ARME, care toate provin de la *Romula*.

⁵ N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 191-192.

⁶ Cloșca L. Băluță, *Opaite romane de la Apulum I*, în *Apulum*, IV, 1961, p. 194.

⁷ M. Čičikova, *Pottery Lamps from Novae (Lower Moesia 1-st - 3rd Century)*, *Izvestija* (Sofia, 37, 1987), *Recherches sur la cultura en Mésie et en Thrace-Bulgaria* (I-e-IV-e siècle), p. 170.

⁸ C. Mușțeanu, V. Cufică, D. Elefterescu, *Lampes à estampilles de Durostorum, în Dacia*, n.s., 24, 1980, p. 288-289.

⁹ D. Benea, în *Dacia*, n.s., 34, 1990, p. 146.

¹⁰ Gh. Popilian, *Despre lucerna-le cu marca lui Armenius*, în *Arhiv. Olt.*, 9, 1994, p. 47-60; *Idem*, *Sur les lampes avec la marque d'Armenius*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 81-90.

¹¹ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 194, nr. VI, 1-3, pl. XI, 3; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 151-158, nr. 20-22, fig. 11, 16; Gh. Popilian, în *Arhiv. Olt.*, 9, 1994, p. 54-55, nr. 30-32; *Idem*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 83, nr. 31-33; IDR, III/6, p. 185, nr. 365a.

¹² IDR, II, nr. 546; Gh. Popilian, în *Arhiv. Olt.*, 9, 1994, p. 54, nr. 25-26, pl. III, 3, 5; *Idem*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 82-83, nr. 26, 27, fig. 4, 26, 27.

¹³ IDR, II, nr. 152; Gh. Popilian, în *Arhiv. Olt.*, 9, 1994, p. 54, nr. 27, 28, pl. III, 4, 7; *Idem*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 83, nr. 28, 29, fig. 4, 28, 29.

¹⁴ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 194, nota 4; Gh. Popilian, în *Arhiv. Olt.*, 9, 1994, p. 57, nr. 35; *Idem*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 83, nr. 39.

¹⁵ IDR, II, nr. 313; Gh. Popilian, în *Arhiv. Olt.*, 9, 1994, p. 54, nr. 29; *Idem*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 83, nr. 30.

¹⁶ N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 158, nr. 23; IDR, II, nr. 436, 437; Gh. Popilian, în *Arhiv. Olt.*, 9, 1994, p. 48-54, nr. 1-20, pl. I, 1-6; II, 1-6; III, 1, 2, 6; *Idem*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 81-82, nr. 1-21, fig. 1, 1, 3, 5-9; 2, 10-15; 3, 16-21.

¹⁷ Gh. Popilian, *Thermele de la Slăveni*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 631, fig. 6, 3; *Idem*, în *Arhiv. Olt.*, 9, 1994, p. 54, nr. 23-24, pl. IV, 1, 2; *Idem*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 82, nr. 24, 25, pl. 4, 24, 25.

¹⁸ N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 158, nr. 24; IDR, II, 290; Gh. Popilian, în *Arhiv. Olt.*, 9, 1994, p. 54, nr. 21-22, pl. III, 8; *Idem*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 82, nr. 22, 23, fig. 3, 23.

¹⁹ D. Alicu, *op. cit.*, p. 15, nr. 488, 544, 1101, 1243; pl. X, fig. 13, 488; pl. XXX, fig. 13, 1101; fig. 18, 544.

²⁰ Gh. Popilian, în *Arhiv. Olt.*, 9, 1994, p. 59; *Idem*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 84.

Gh. Popilian a avansat ipoteza potrivit căreia Armenius ar fi avut *officinae* – filiale care activau și în marile orașe din Dacia (*Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa*) și din Moesia Inferior (*Novae, Durostorum*)²¹.

Opaite cu marca lui Armenius s-au descoperit și în cele două Moesii²², cât și în Pannonia²³, acestea indicând odată în plus relațiile comerciale existente între Dacia și provinciile limitrofe.

La *Tibiscum* au fost descoperite două opaite cu marca lui Armenius (de tipul ARMENI). Unul a fost publicat deja în literatura de specialitate, fiind datat în secolele II-III²⁴.

Cel de-al doilea opaie (nr. 1) se remarcă prin grafia deosebită a ștampilei față de celelalte tipuri Armenius cunoscute până acum.

Astfel, se poate afirma că opaitul prezentat mai sus este o nouă variantă a tipului cu ștampila ARMENI, descoperit doar la *Tibiscum*.

Cele două opaite de la *Tibiscum* provin probabil, din atelierul lui Armenius de la *Romula*, ajungând în așezarea de pe Timiș, cândva spre sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui următor.

2. Opaie; 2 – lut, pastă fină, de culoare cărămiziu-gălbuie, fără angobă; tipar; 3 – fragmentar, se păstrează o mare parte din bazin și disc, lipsă cioc; 4 – L parțială : 8,9cm; h : 4,3cm; 5 – discul fragmentar, păstrează un buton pe partea dreaptă a bordurii opaifului, bazinul ușor adâncit spre interior poartă ștampila fragmentară FEST [1] încadrată de două cercuri concentrice; literele sunt frumos conturate și bine profilate; 6 – tipul *Firmalampen* cu canal deschis; 7 – secolul al II-lea d.Hr.; 8 – *Tibiscum, vicus*, clădirea XII, 1995, adâncimea 1,20m; 9 – UVT, nr. inv. 62/1995; 10 – Inedit; pl. II.

3. Opaie; 2 – lut, pastă fină, de culoare cărămiziu-gălbuie, fără angobă; tipar; 3 – fragmentar, se păstrează partea inferioară a opaifului, lipsă disc; 4 – L parțială : 13,1cm; h : 3,7cm; 5 – bazinul ușor adâncit spre interior poartă ștampila fragmentară FEST [1] încadrată de două cercuri concentrice, ștampila este ușor aplatizată; în exteriorul opaifului se observă urme de culoare maronie rezultate prin ungerea cu ulei de ricin; 6 – tipul *Firmalampen*; 7 – secolul al II-lea d.Hr.; 8 – *Tibiscum, vicus*, clădirea XII, 1995, adâncimea 1,20m; 9 – UVT, nr. inv. 61/1995; 10 – Inedit; pl. III.

4. Opaie; 2 – lut, pastă fină, de culoare cărămiziu-gălbuie, fără angobă; tipar; 3 – fragmentar, se păstrează parțial bazinul; 4 – L parțială : 4,1cm; 5 – partea inferioară a bazinului ușor adâncită în interior conține ștampila fragmentară [F] ES [II] încadrată de două cercuri concentrice; literele sunt bine conturate; 6 – tipul *Firmalampen*; 7 – secolul al II-lea d.Hr.; 8 – *Tibiscum, vicus*, clădirea XII, 1995, adâncimea 1,20m; 9 – UVT, nr. inv. 62/1995; 10 – Inedit; pl. I, 2.

Festus

Acest *offinator* își avea atelierul în nordul Italiei²⁵, de unde opaitele sale se vor răspândi în provinciile europene ale Imperiului roman²⁶ *Officina* lui Festus și-a

²¹ *Ibidem*.

²² M. Čičikova, *op. cit.*, p. 155-165; C. Mușețeanu și colab., în *Dacia*, n.s., 24, 1980, p. 288-289, nr. 1-7.

²³ CIL, III, 12012, 25.

²⁴ D. Bencea, în *Dacia*, n.s., 34, 1990, p. 158, nr. 40.

²⁵ S. Loeschcke, *Lamps aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*, 1919, p. 291; N. Gostar, în *Arch. Mold.*, I, 1961, p. 181; E. Buchi, *Lucerne del museo di Aquileia*, 1975, p. 61.

început activitatea în a doua jumătate a secolului I d.Hr. și continuă să producă opaște pe tot parcursul secolului al II-lea d.Hr.²⁷.

Opaștele sale poartă frecvent ștampila FESTI și mai rar forma FESTVS²⁸, în Dacia neîntâlnindu-se opaște purtând ștampila *offinator*-ului la nominativ.

În provincia dacică opaștele lui Festus sunt relativ bine cunoscute. Ele au fost descoperite pe teritoriul intracarpatic al provinciei la *Ampelum*²⁹, *Apulum*³⁰, Cristești-Mureș³¹, Ghelar³², Gherla³³, Gilău³⁴, Ilișua³⁵, Micia³⁶, *Porolissum*³⁷, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*³⁸, lipsind deocamdată din așezările extracarpatică ale provinciei dunărene. Datarea acestor opaște s-a făcut în intervalul cuprins între a doua jumătate a secolului al II-lea și începutul celui următor³⁹.

De la *Tibiscum* provin șase opaște cu ștampila FESTI. Trei dintre ele au fost publicate, fiind datate în secolul al II-lea⁴⁰. Dintre acestea unul este *trilychnis*, celelalte având un singur arzător.

Celelalte trei opaște (nr. 2-4) sunt importuri italice și pot fi datate în secolul al II-lea d.Hr.

5. Opaș; 2 – lut, pastă de culoare roșie-portocalie; angobă roșie-portocalie; tipar; 3 – fragment, se păstrează o parte din bazin; 4 – L parțială : 6,3cm; 5 – partea inferioară a bazinului păstrează ștampila fragmentară [IAN]VARI înscrisă în interiorul a două cercuri concentrice; nu se păstrează partea superioară a opaștului; 6 – tipul *Firmaiampen*; 7 – secolele II-III d.Hr.; 8 – *Tibiscum, vicus*, clădirea III, S/1999, adâncimea 0,70; 9 – UVT, nr. inv. 33/1999; 10 – Inedit, pl. I, 3.

Ianuaris

Officina lui Ianuaris și-a început activitatea în prima jumătate a secolului al II-lea în nordul Italiei, produsele sale fiind răspândite îndeosebi în provinciile răsăritene ale Imperiului roman⁴¹.

²⁶ D. Ivanyi, *Die Pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*, în *Diss. Pann.*, ser. 2, nr. 2, 1935, p. 17; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, p. 181; Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 201, nota 4; S. Petru, *Emonske nekropole*, 1972, nr. 79, 832; E. Buchi, *op. cit.*, p. 61-63; C. Mușețeanu și colab., în *Dacia*, n.s., 24, 1980, p. 300, nr. 30, 31.

²⁷ N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 181; D. Ivanyi, *op. cit.*, p. 17; E. Buchi, *op. cit.*, p. 61-62; D. Benea, în *Dacia*, n.s., 33, 1990, p. 148.

²⁸ D. Ivanyi, *op. cit.*, p. 31; E. Buchi, *op. cit.*, p. 62, nr. 387, pl. XXI, 387a-387b.

²⁹ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 201, nota 4; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 161, nr. 130.

³⁰ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 201-202, nr. XIX, 1-8, pl. V, 1-3; IX, 5, 9; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 161, nr. 123-128; Cloșca L. Băluță, *Lămpile antice din Muzeul Sibiu*, în *Apulum*, 26, 1989, p. 249, nr. 38, 39, pl. V, 2; VI, 2; IDR, III/6, p. 199-200, nr. 383; Cloșca L. Băluță, *Lămpile romane din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei*, în *Acta MN*, 33, 1, 1996, p. 98, nr. 30; pl. 1/8.

³¹ N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 161, nr. 131.

³² Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 201, nota 5.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Cloșca L. Băluță, în *Acta MN*, 33, 1, 1996, p. 98, nr. 33, pl. XII/8.

³⁵ N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 161, nr. 132; Cloșca L. Băluță, în *Acta MN*, 33, 11, 1996, p. 98, nr. 34.

³⁶ IDR, III/6, p. 199, nr. 383.

³⁷ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 201, nota 5; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 161, nr. 129; Cloșca L. Băluță, în *Acta MN*, 33, 1, 1996, p. 98, nr. 31, 32, pl. XII/12, 13.

³⁸ D. Alicu, *op. cit.*, p. 21, nr. 423, 496-498, 1116, 1117, pl. VII, fig. 14, 423; pl. XI, fig. 14, 496-498.

³⁹ Cloșca L. Băluță, în *Acta MN*, 33, 1, 1996, p. 98.

⁴⁰ D. Benea, în *Dacia*, n.s., 34, 1990, p. 161, nr. 51, 52, 52A, fig. 11, 14; 7, 14; 11.

⁴¹ S. Loeschcke, *op. cit.*, p. 296; E. Buchi, *op. cit.*, p. 107.

Opaite purtând marca lui Ianuarius se vor produce și în alte ateliere din afara Italiei, fără ca prin aceasta să avem certitudinea că reprezintă *officinae* – filiale, ele putând reprezenta ateliere locale.

Astfel, un atelier al lui Ianuarius funcționa la *Durostorum* în a doua jumătate a secolului al II-lea și în cel următor⁴². Opaitele acestui atelier sunt întâlnite mai ales în Dacia sudică și în cele două provincii Moesia⁴³.

Opaite cu marca lui Ianuarius s-au găsit și în Dacia intracarpatică. Acestea sunt mai rare, iar ștampila diferă grafic de produsele italiice și moesice, indicând un alt atelier al lui Ianuarius. *Officina* a fost localizată la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, funcționând în cursul secolului al II-lea⁴⁴.

În Dacia opaite cu ștampila lui Ianuarius în diferite variante grafice, au fost descoperite la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*⁴⁵, *Ampelum*⁴⁶, *Apulum*⁴⁷, *Aquae*⁴⁸, *Corabia*⁴⁹, *Corpodea* (?)⁵⁰, *Dierna*⁵¹, *Drobeta*⁵², *Micia*⁵³, *Napoca*⁵⁴, *Orlea*⁵⁵, *Potaissa*⁵⁶, *Răcari*⁵⁷, *Romula*⁵⁸, *Slăveni*⁵⁹.

Cercetările arheologice de la *Tibiscum* au scos la lumină trei opaite purtând ștampila lui Ianuarius.

Unul dintre ele este un opaie *bilychnis* de import datat în secolele II-III d.Hr.⁶⁰. Cel de-al doilea opaie este provincial având ca datare intervalul cuprins între secolul al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea⁶¹.

Opaitul prezentat de noi (nr. 5) este și el o lampă provincială confecționată în atelierul lui Ianuarius de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* în cursul secolului al II-lea, dar fiind folosită și în secolul al III-lea.

⁴² C. Mușețeanu și colab., în *Dacia*, n.s., 24, 1980, p. 301-302.

⁴³ D. Tudor, *op. cit.*, nr. 72, 137, 393, 434; M. Čičikova, *op. cit.*, p. 160; C. Mușețeanu și colab., în *Dacia*, n.s., 24, 1980, p. 301-302, nr. 76-83.

⁴⁴ D. Alicu, *op. cit.*, p. 25-27.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 70, 71, 102, 258, 261, 262, 383, 384, 1161, 1162, 1246.

⁴⁶ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nota 3; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 165, nr. 269.

⁴⁷ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nr. XXI, I, pl. VI, 3; nr. XXI, 2, pl. VI, 8; nr. XXI, 3-5; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 165, nr. 264; IDR, III/6, nr. 389, 389a, fig. 386, 386a.

⁴⁸ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nota 3; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 165, nr. 272; IDR, II, nr. 155.

⁴⁹ IDR, II, nr. 321.

⁵⁰ N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 163, nr. 462; Cloșca L. Băluță, în *Acta MN*, 33, I, 1996, p. 103, nr. 68, pl. V, 6 și XIII, 9.

⁵¹ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nota 3.

⁵² *Ibidem*; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 165, nr. 265; IDR, II, nr. 124.

⁵³ N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 165, nr. 270; Cloșca L. Băluță, *Lămpile romane din Muzeul Județean Hunedoara – Deva*, în *Sargeția*, XIII, 1977, p. 214, 220, nr. 30, pl. III, 23, a, b.

⁵⁴ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nota 3; *Idem*, în *Acta MN*, 33, I, 1996, p. 103, nr. 69, pl. XIII, 8.

⁵⁵ IDR, II, nr. 314.

⁵⁶ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nota 3; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 165, nr.

268; Cloșca L. Băluță, în *Acta MN*, 33, I, 1996, p. 103, nr. 67, pl. XI; A. Căținaș, *Lampes à estampille de Potaissa*, în *RCRF Acta*, 33, 1996, p. 64-65, nr. 14, fig. 3.

⁵⁷ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nota 3; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 165, nr. 271; IDR, II, nr. 170.

⁵⁸ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nota 3; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 165, nr. 266, 267; IDR, II, nr. 445.

⁵⁹ IDR, II, nr. 545.

⁶⁰ D. Benea, în *Dacia*, n.s., 34, 1990, p. 164, nr. 75, fig. 8.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 74, fig. 16.

6. Opaît; 2 – lut, pastă fină, de culoare cenușie-negricioasă, cu angobă de aceeași culoare; tipar; 3 – fragmentar, se păstrează din bazin partea inferioară; 4 – L parțială : 3,6cm; 5 – partea inferioară a bazinului conține fragmentară ștampila IEGID[I] înscrisă în interiorul a două cercuri concentrice, deasupra literei I (din mijlocul ștampilei) apare în relief un punct înconjurat de un cerc; literele sunt bine conturate; 6 – tipul *Firmalampen*; 7 – a doua jumătate a secolului al II-lea; 8 – *Tibiscum, vicus*, clădirea XII; 9 – UVT, nr. inv. 12/1997; 10 – Inedit; pl. I, 4.

Legidius

Officina lui Legidius și-a început activitatea în nordul Italiei, la Vineta sau Emilia, în prima jumătate a secolului al II-lea⁶². Din a doua jumătate a secolului al II-lea produsele sale vor fi imitate în ateliere locale provinciale⁶³.

În Dacia opaîtele lui Legidius sunt puțin răspândite și au fost descoperite la *Apulum*⁶⁴, Baia de Arieș⁶⁵, Cristești-Mureș⁶⁶, *Dierna*⁶⁷, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*⁶⁸. Ele au fost datate din prima jumătate a secolului al II-lea până la sfârșitul acestuia.

La *Tibiscum* au fost descoperite trei opaîte cu ștampila IEGIDI. Două dintre acestea au fost publicate, fiind datate în a doua jumătate a secolului al II-lea⁶⁹.

Cel de-al treilea opaît (nr. 6) este un import italic și poate fi datat în a doua jumătate a secolului al II-lea.

Piese recent descoperite în *vicus*-ul militar întregesc imaginea asupra anumitor importuri de tip *Firmalampen* de la *Tibiscum*.

Piesa cea mai importantă descoperită din actualul lot de exemplare *Firmalampen* o reprezintă ștampila ARMENI care este o variantă inedită cunoscută până acum în Dacia. Ea demonstrează o activitate extrem de laborioasă a acestui atelier în zona provinciilor Dunării de Jos.

Celelalte tipuri – IEGDIVS și FESTVS sunt în chip evident importuri italice pătrunse în Dacia probabil, pe linia comerțului fluvial Sava-Dunăre (ce puteau ajunge astfel din nordul Italiei prin Aquileia). Produse locale din Dacia sunt exemplarele ARMENIVS (de la *Romula*) și IANVARIVS (probabil de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*).

Sintetizând putem considera piesele prezentate ca indicii ale relațiilor cu vestul Imperiului (Italia) pătrunse prin comerțul interprovincial.

În același timp se conturează tot mai pregnant relațiile economice ale așezărilor din interiorul Daciei romane, relații bazate în principal pe producția locală de ceramică. Cum în secolul al II-lea, *Tibiscum* făcea parte din teritoriul coloniei

⁶² S. Loeschcke, *op. cit.*, p. 296; E. Buchi, *op. cit.*, p. 107.

⁶³ D. Ivanyi, *op. cit.*, p. 17, 316.

⁶⁴ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207-208, nr. XXII, 1-6, pl. VI, 4-6; pl. XII, 8; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 166, nr. 276-280.

⁶⁵ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nota 8; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, 1961, p. 166, nr. 284; Cloșca L. Băluță, în *Acta MN*, 33, 1, 1996, p. 103, nr. 70, pl. V/7.

⁶⁶ *Idem*, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nota 8; N. Gostar, în *Arh. Mold.*, p. 166, nr. 282, 283.

⁶⁷ Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IV, 1961, p. 207, nota 8, N. Gostar, în *Arh. Mold.*, p. 166, nr. 281.

⁶⁸ D. Alicu, *op. cit.*, p. 27-28, nr. 538, 767.

⁶⁹ D. Benea, în *Dacia*, n.s., 34, 1990, p. 164, nr. 76, 77, fig. 16.

Ulpia Traiana Sarmizegetusa, prezența unor piese din atelierele capitalei provinciei sunt firești; dar, în cazul piesei (*Armeni*) provenită de la *Romula* se constată selecția spre producția cea mai de calitate acceptată de locuitorii *vicus*-lui *tibiscens*.

Lista ilustrației

Abbildung

Pl. I/1,2,3,4 Fragmente de opaite ale lui Armenius, Festus, Ianuarius și Iegidus descoperite la Tibiscum.

Tf. I/1,2,3,4 Firmalampenscherben des Armenius, Festus, Ianuaris und Iegidus gefunden bei Tibiscum.

Pl. II, III Opaît fragmentar cu inscripția: *Festi*

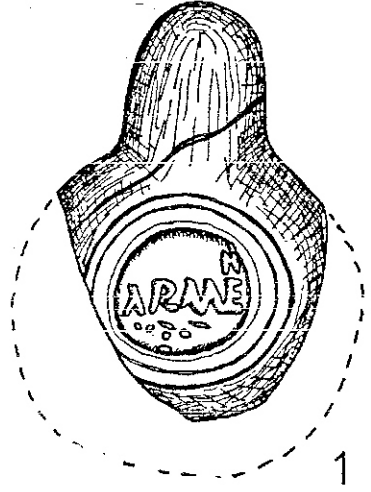
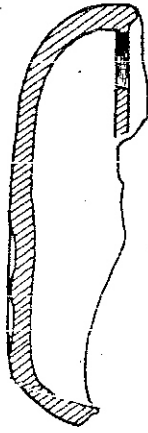
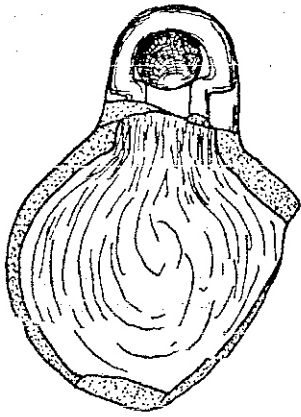
Tf. II, III Eine Firmalamperest mit dem Inschrift: *Festi*.

NEUE GEFUNDE VON FIRMALAMPEN BEI TIBISCUM

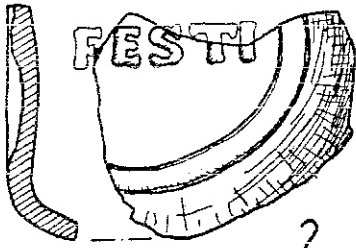
(Zusammenfassung)

In die letzten Jahren die archäologischen Forschungen, die in den Militärvicus von Tibiscum, Gebäuden III und XII Stattgefunden haben, bringen zur Licht Firmalampen mit den Stempeln von: ARMENI, FESTI, IANVARI, IEGIDI.

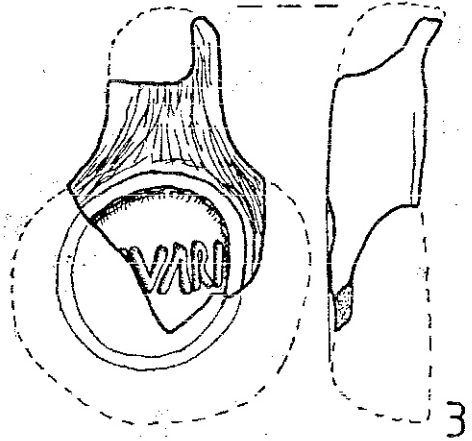
Von diesen die wichtigste kann man die ARMENI Stück verschätzen, die eine unveröffentlichte Variante ist, die noch bis jetzt nicht in Dakien vorgekommen war.

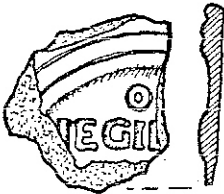
1

2

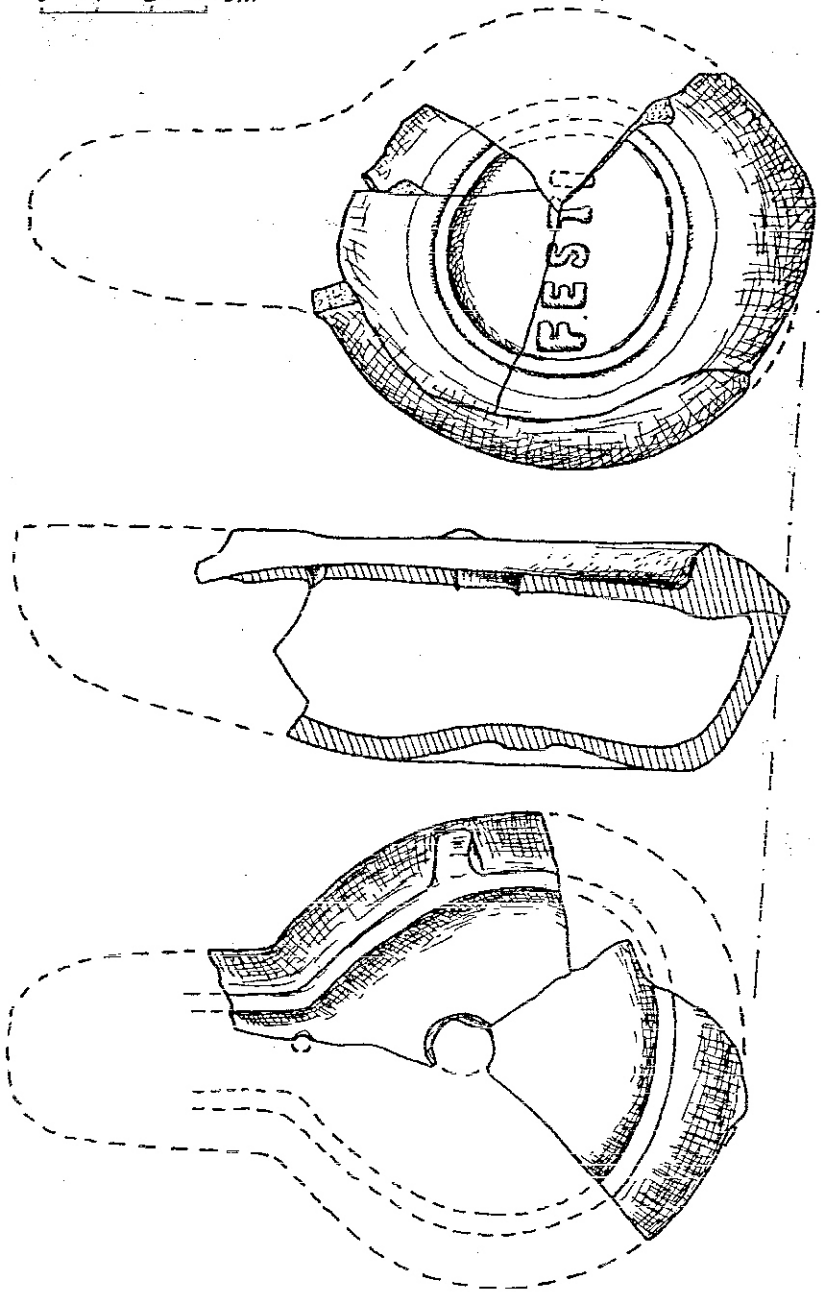
3

4

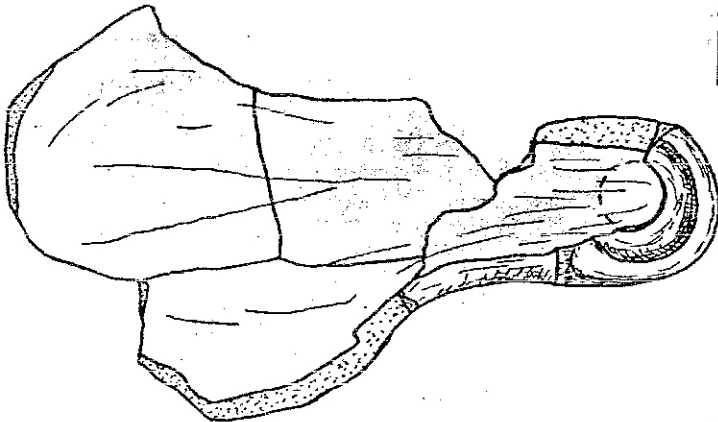
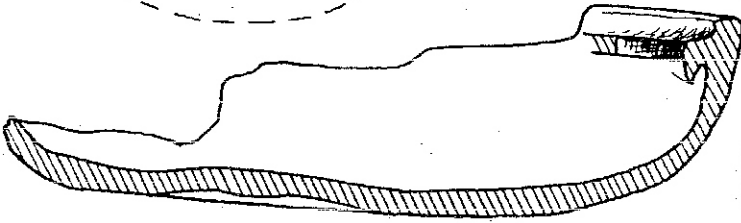
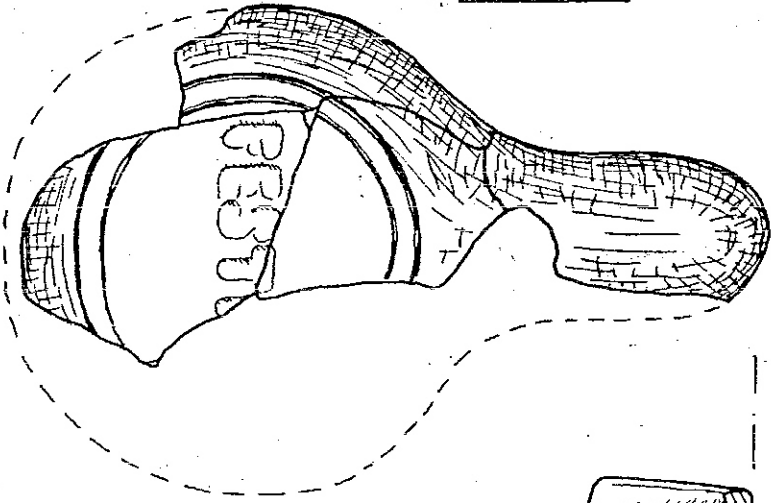
0 1 2 3 cm

0 1 2 3 cm

Pl. II

0 1 2 3 cm

Pl. III